

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği: dövlət müstəqilliyimizin bərpasının 30-cu ili - Azərbaycan dövlətçiliyi müasir mərhələdə

Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

VI Yazı

Azərbaycanda milli həmrəylik, yaxud da solidarizm cərəyanının tənrinmiş siması da M.Ə.Rəsulzadə olmuşdur. Bizcə, Rəsulzadədə Milli həmrəylik məsələsinə ilk maraq 1910-cu illərdə yaranmış və müsəvatçılıq təlimində öz əksini tapmışdır. 20-ci əsrin ilk yansında yaşamış Rəsulzadə sosial demokratiya, liberalizm/liberal-demokratiya və onların mahiyyətindən irəli gələn təlimləri (bolşevizm, menşevizm, faşizm, hitlerizm və b.) çox yaxşı bildiyi üçün, onlardan fərqlənən üçüncü bir yolu daha doğru görmüşdür. Rəsulzadə kommunizmə (sosializmə), və liberalizmə və onlardan törəyən ifrat təlimlərə qarşı milli təsanüdcülük, ya da milli həmrəylik (solidarizm) təlimini müdafiə etmişdir. Əslində Rəsulzadənin Milli həmrəylik (solidarizm) təliminə müraciət etməsi təsadüfi deyildi.

1920-ci illerin ortalarından etibarən yenidən solidarizm məsələsinə qayıdan Rəsulzadənin yaradıcılığında həmrəylik təlimi daha da önəmli tərtutmuşdur. Məsələn, o, 1926-cı ildə İstanbulda verdiyi iki konfransda inqilabi sosializmlə mütləqçi liberalizmin oxşar və fərqli cəhətlərini müqayisə etməyə çalışmışdır. Onun həmin məruzələrinin ("İxtilalçı sosializmin iflasi" və "Demokrasinin gələcəyi") əsasında inqilabi sosializmin nədən iflasa uğraması, eyni zamanda liberalizmdən çox demokratiyanın (daha çox da milli demokratiyanın) vacibliyi və burada da həmrəylik (solidarizm) təliminin əhəmiyyətini izah etmək dayanmışdır. "İxtilalçı sosializmin iflasi" məruzəsində "Dünya cənnəti məfkurəsi" nə aydınlıq gətirməyə çalışan Rəsulzadə bu məsələyə öz əsərlərində müəyyən yer vermiş Russo, Kant, Hegel, Kont, Spenser, Marksın və başqa mütəfəkkirlərin düşüncələrinə yer vermişdir.

Rəsulzadəyə görə xüsusilə də, Kant, Hegel, Kont, Spenser bəşəriyyətin yaxın gələcəkdə sosial bərabərlik içində xoşbəxt yaşayacağı mülahizəsinə daha nikbin yanaşmışlar. O, yazırdı: Başqa əsaslar və ifadələr olsa da, Kont dəxi bəşəriyyətin istiqbalını eyni qətiyyət və nikbinliklə təbşir eləmişdir. Müsbət fəlsəfənin müəssisi "bəşəriyyətin mümtaz qiəmi təbiətə ən ziyadə uyan ictimai intizam dövrünün hüsuluna yanaşmaq üzrə bulunuyor" deyər müntəzirləri təsəlli etməkdədir. Bunun üçün filosof hər şeydən əvvəl, fikir və mühakimələrin fənuuni-müsbətə əsası üzərinə tövhidini tələb ediyər; fikir və mühakimələrdəki anarşiyyə bərtərf etməyə lüzum görüyürdü. Konta görə bəşə-

Məmməd Əmin Rəsulzadənin yaradıcılığında türkcülük, azərbaycançılıq və milli həmrəylik

riyyə Russo, Kant və Hegeldə olduğu kimi hüququn mütəkamül şəkllərini tətbiq etməklə deyil, elm və fənnin sözgötürməz həqiqətlərinə tabe olmaqla nicat bulacaqdır".

Daha sonra Marksla Engelsin sosial bərabərlik, ya da kommunizm cəmiyyətini təhlil edən Rəsulzadəyə görə onların birgə yazdıqları "Kommunist manifesti"ndə mazlumların zalımları devirməsi ilə dünyanın bir gün cənnətə çevriləcəyi ideyası ən qüvvətli, məntiqli səviyyədə ifadə olunmuşdur. 4 Ancaq marksizmə görə proletariatin kapitalizm üzərində qələbəsinə sonra yalnız aile, milliyət, din, sinfi məsələlər deyil, eyni zamanda vətən, dövlət və mülkiyyət anlayışları da aradan qalxacaqdır. Şübhəsiz, bu cür yaşama Russonun, Hegelin baxışlarının tam tərsi idi.

Rəsulzadə hesab edir ki, marksizmin bu cür tutumuna qarşı Russonun ("İctimai müqavilə"), Hegelin ("Dövlətin təntənəsi") ideyalarını ən yaxşı davam etdirən Ferdinand Lassal olmuşdur. O, yazırdı: "Almaniya sosial-demokrat firqəsində əskidən bəri "lassalyanizm" namilə məruf bir cırıyan vardır; bu cərəyan marksizmlədəimi bir təsadüm halında idi. Marksın yuxarıda gördüyümüz vəchle dövlət haqqındakı nəzəri mənfi idi. Halbuki Ferdinand Lassal bu xüsusda tamamilə Hegele sadiq idi. Müsbət bir görüşü vardı. Dövləti inkar deyil, qəbul ediyordu. Lassala görə dövlət bir sinfin digər sinflər üzərindəki təğəllüb və hakimiyyətdən ibarət deyil, cəmiyyətin idarəsinə yarar, si-

niflər fəvqündə bir makinadır. O, liberalizmin dövləti iqtisadi münasibətə müdaxilədən mən edən nəzəriyyəsinə cərh ediyər, böylə bir müdaxilə demokratik dövlətin vəzifəsindən olduğunu iddia ediyordu. Lassala görə əsaslı qanunlar cəmiyyət içindəki ictimai sinflərin bifeil haiz olduqları qüvvət və iqtidarın həqiqi təvazininə təsbit edən vəsiqələrdir".

Lassalın dövlətin missiyası ilə bağlı irəli sürdüyü mülahizələri qəbul edən Rəsulzadənin də fikrincə, dövlətin əsas vəzifəsi bir tərəfdən insanların azadlıqlarını təmin etmək, digər tərəfdən isə fərdlərin birləşdirilməsi, onların müsbət xassələrinin aşkar edilməsidir. Ən əsası da odur ki, dövlətləri yıxmaq deyil, onları təkamül əsasında inkişaf etdirmək və sosial ədalətli cəmiyyətlər təşkil etməkdir.

əmələnin milli mənafə naminə dövlət daxilində digər sinflərlə təşriki-məsai edə biləcəyi ilə, sinfi təsanüdünə dəxi mənfi bir nəzərlə baxmamaq lazım gəldiyini irəli sürmüş; eyni zamanda kapitalizm inkişafının Marksın iddia etdiyi vəchle mütləqə sosializm inqilabına aid olacağı qəziyyəsinə dəxi şübhə altına almışdır".

Beləliklə, alman sosialistlərinin (Lassal, Bernşteyn, Bebel və b.) zamanla sinfi həmrəylikdə yanaşı milli həmrəylikdən bəhs etmələri marksizm üçün ciddi zərbə olmuşdur. Xüsusilə də, Lassalın sonra Bernşteyn, Bebel və Libknexinin Almaniya vətənpərvərliyindən, alman milli hissələrindən bəhs etmələri sosial-patriotizmi və milli həmrəylik təlimini ortaya qoymağa başlamışdır. Rəsulzadə hesab edirdi ki, onlar Marksın

hər növ xüsusiyyətləri məhv edən intemasiyalizmə müqabil reformizm və sosial-patriotizmdə insanın öz vətəninə istiqalını müdafiə etmək lüzumundan bəhs edirdilər. Rəsulzadə yazırdı: "Vətən nədir? Üzərində yaşadığımız torpaq mı? Bu, yalnız yaşadığımız torpaq deyil, Bebelin üsuletlə işarət etdiyi kimi bu, ana-babamızdan bizə keçən mənəvi qiymətlərin yekunudur. Bu, həm din, həm dil, həm ədəbiyyat, həm gözəl sənətlər, xülasə bir millətin həqiqi siyasi və mənəvi şəxsiyyətini təşkil edən bütün qiymətlərin məcmulüdür".

Alman sosioloqlarının bu fikirlərinin az sonra digər xalqlar arasında yayıldığını deyən, Rəsulzadəyə görə 1-ci Dünya müharibəsi dövründə və ondan sonrakı dövrdə də Rusiya təcürbəsi istisna olmaqla, Avropa ölkələrində inqilabçı sosializmdən daha çox sosial islahatçılıq, milli demokratiya fikirləri geniş yayılmışdı. O, yazırdı: "Milyonlarca cana, milyonlarca sərətə mal olan rus təcürbəsi dəxi isbat ediyər ki, yer üzündə hər növ milli və tarixi əlaqə və rabitələrdən ari cəhan cənnəti təsis etmək fikri xam bir xəyaldır. Bu xəm xəyal üçün cəhan tarixinin müsbət bir həqiqət ola-

1920-ci illərin ortalarından etibarən yenidən solidarizm məsələsinə qayıdan Rəsulzadənin yaradıcılığında həmrəylik təlimi daha da önəmli tərtutmuşdur. Məsələn, o, 1926-cı ildə İstanbulda verdiyi iki konfransda inqilabi sosializmlə mütləqçi liberalizmin oxşar və fərqli cəhətlərini müqayisə etməyə çalışmışdır. Onun həmin məruzələrinin ("İxtilalçı sosializmin iflasi" və "Demokrasinin gələcəyi") əsasında inqilabi sosializmin nədən iflasa uğraması, eyni zamanda liberalizmdən çox demokratiyanın (daha çox da milli demokratiyanın) vacibliyi və burada da həmrəylik (solidarizm) təliminin əhəmiyyətini izah etmək dayanmışdır. "İxtilalçı sosializmin iflasi" məruzəsində "Dünya cənnəti məfkurəsi" nə aydınlıq gətirməyə çalışan Rəsulzadə bu məsələyə öz əsərlərində müəyyən yer vermiş Russo, Kant, Hegel, Kont, Spenser, Marksın və başqa mütəfəkkirlərin düşüncələrinə yer vermişdir

lahatlar həyata keçirməsinə (Russo, Hegele əsaslanan Lassalyanizm-təkamülçülər) təkən vermək idi. Rəsulzadə yazırdı: "Lassal ruhunu idealizə edən alman sosialistləri, mövcud inqilab günü uzaqlaşdıqca "Manifest" in firqə proqramında tarixə və keçmişə hörmətən sadə bir bəyannamə rolunu oynadığını qane olmuş "Manifest" ilə bərabər "Kapital" in belə ortaya qoyduğu qəti ünqumları tədiqi və təhqiqə lüzum görmüşlərdir. Bernşteyn tərəfindən təmsil olunan bu təqlidçiliyə Almaniya sosializm tarixində "revizyonizm" deyilir. Reviziyonizm sinfi mücadiləsinin əhəmiyyətini idrak etməklə bərabər, bunun Marksda olduğu kimi qəti və mütləq bir qiyməti haiz olmadığını iddia eləmiş, sinfi mən-fəetlərini müdafiə etməklə bərabər

dən alınan xisətlər olduğunu nəzərə alırsa, insan cəmiyyətlərinin milliyət və demokrasi əsəlsairində hürr və müstəqil olmalarının cəhan tarixindəki rolunu həqiqilə anlar, milli dövlət məfkurəsinin ülvyyə və xəllaqiyyətinə bütün vücudumuzla hiss və əqlimizlə dərk edəriz!".

Dahi mütəfəkkirimiz bu məqələsində əsil bir sosioloq-mütəfəkkir kimi özünü ortaya qoymaqla yanaşı, Milli həmrəylik təliminin necə meydana çıxmasını da əsaslandırmağa çalışmışdır. Bizcə, "İnqilabi sosializmin iflasi" məqələsinin davamı kimi az sonra məruzə etdiyi "Demokrasinin gələcəyi" mövzusunda isə, Rəsulzadə artıq Milli həmrəylik təliminin əsil mahiyyətini aydınlaşdırmağa keyli dərəcədə yaxınlaşmışdır. Bizcə, "Demokrasinin gələcəyi" məqələsində o, bir tərəfdən müsəvatçılığı, digər tərəfdən isə solidarizmi (həmrəylik fəlsəfəsini) təsadüfən izah etməyə çalışmışdır.

Hər halda Rəsulzadənin 1910-cu illərdə müsəvatçılıq ideyasını müdafiə etməsi və həmin müsəvatçılıqda da milli-dini ideyalarla sosial-demokratizmin uzlaşdırılması məsələsi, ancaq onun uzaqgörənliyi ilə izah oluna bilər. Başqa sözlə, Rəsulzadənin 1910-cu illərdə ortaya ataraq əsaslandırmağa çalışdığı müsəvatçılıq əslində milli-sosial dövlətçilik təlimi idi. Deməli, Rəsulzadənin 1920-ci illərin ortalarından etibarən müdafiə və təbliğ etdiyi Milli təsanüdcülüyün (solidarizm-həmrəylik təlimi) kökü müsəvatçılıqla (milli-sosial bərabərliklə) bağlıdır. Hər halda Rəsulzadənin demokratiyanın əsas təməl prinsipləri ilə bağlı yazdıqları bunun bariz örnəyidir: "Məlum olduğu üzrə demokrasiyi təşkil edən üç mühüm əsas vardır.

Bunlardan birincisi hürriyət, ikincisi müsəvat, üçüncüsü də hakimiyyəti-milliyə əsaslandır. Demokrasi bu üç əsasın tərkibindən hasil olma mənzumüdür. Bu əsasları bir-birə təhlil və onların demokrasiyədəki rollarını tədqiq edəlim. Əvvəla, hürriyət prinsipini alalım: bu, şübhəsiz demokrasiyə tərkib edən ünsürlərdən ən mühümüdür. Fəqət böylə olmaqla bərabər öz-özünə demokratiyanı təşkil edəməz, hətta hürriyət prinsipini ilk dəfə olaraq bu gün hamımızdan əlşqin olduğu kimi, hürrəndiş zəvət tərəfindən deyil, ingilis kəllələrindən müstəqil məzhəblər

tərəfindən irəliyə sürülmüşdür. Müsəvat fikri də ilk zühurunda bu gün bizim anladığımız mənada zühur etməmişdir. Müsəvat fikrini ilk dəfə olaraq hökuməti-mütəqə tərəfdarları irəli çəkmişlərdir. Kralın hakimiyyətini təmin və krallığa mərkəziyyət verilmək üçün hökuməti-mütəqə tərəfdarları müsəvat prinsipini feodalizmə qarşı müdafiə etmişlərdir. Dövlət işlərinin yalnız feodalılara xas bir iş olmayıb, qanun nəzarətində bütün vətəndaşların müsəvi bir haqqə malik olmasını tərvic eləmişlərdir. Sonra hüquqi-tərtibiyyə tərəfdarları bu fikri daha çox dərinləşdirmiş, insanların bitəb müsəvi olma-dı fikrini yapmışlardır".

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur